

Khaustova V. Ye.

Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor

Oliylyk A. D.

Research Worker

*Research and Development Centre of Industrial Problems of Development of
the National Academy of Sciences of Ukraine*

**EXPERIENCE AND RESULTS OF INDUSTRIAL RESTRUCTURING IN
THE CIS-COUNTRIES AND THE WORLD**

Хаустова В.Є.

к.е.н., доцент

Олійник А.Д.

науковий співробітник

*Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Ака-
демії наук України*

**ДОСВІД ТА РЕЗУЛЬТАТИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В
КРАЇНАХ СНД ТА СВІТУ**

Розглянуто особливості реструктуризації промисловості в країнах СНД та світу. Запропоновано алгоритм прийняття рішень на владному рівні щодо об'єктів реструктуризації у промисловості України.

Ключові слова: промисловість, реструктуризація, країни СНД, алгоритм, рішення.

Features of industrial restructuring in the CIS countries and the world have been considered. The algorithm of decision-making at the facility level of government restructuring in Ukraine have been offered.

Keywords: industry, restructuring, CIS countries, algorithm, solutions.

На початку 90-х рр. ХХ століття в економіці країн пострадянського простору різко загострилися всі раніше існуючі та виникли нові проблеми, які були пов'язані з падінням обсягів виробництва і продуктивності праці, появою збиткових підприємств, високим фізичним зносом засобів виробництва, а також з трансформацією їх соціально-економічного укладу у зв'язку з переходом до ринкових відносин. Все це зумовило необхідність проведення великомасштабного реформування економіки, особливо базових галузей промисловості, шляхом їх реструктуризації.

Реструктуризацію промисловості в країнах СНД, яка була орієнтована на подолання економічного спаду і докорінне підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності національного виробництва, передбачалось здійснювати за кількома напрямками (рис.1).

Рисунок 1.1 – Основні напрями забезпечення реструктуризації промисловості в країнах СНД у 90-х роках ХХ ст.

Аналізуючи всі ці напрями, слід підкреслити, що перехід країн СНД до ринкової економіки викликав радикальні зміни відносин власності, насамперед, в промисловості цих країн у напрямі переходу від державної форми власності до приватної, муніципальної, змішаної та інших її формам.

Реструктуризація форм власності в країнах СНД була істотно різною за ма-

сштабами, інтенсивністю проведення і досягнутими результатами [1]. Наприклад, у Росії в результаті прискорено проведеної приватизації, пік якої прийшовся на 1993-1996 рр., різко зменшилася частка державної власності. Через десять років від початку приватизації, коли вона була майже завершена (2003 р.), частка державної власності (за показником обсягу виробництва продукції) становила лише 7,9% у порівнянні з понад 90% до початку приватизації. У нафтовидобувній і газовій промисловості Росії частка державної власності зменшилася до 0,2 і 0,3%, відповідно, а частка приватної власності зросла до 67,5 і 86,2%. Крім того, у нафтовидобувній промисловості Росії 17,1% власності стало належати спільним іноземним і російським компаніям [2]. Таким чином, продукція цих найбільш високорентабельних галузей промисловості, які створювали економічну базу країни, перейшла від держави у приватну власність з усіма витікаючими позитивними і негативними наслідками забезпечення подальшого розвитку виробництва та цільового використання одержуваного прибутку від реалізації національних природних багатств.

В Україні та Казахстані роздержавлення власності відбувалось зі своєю специфікою. Так, в промисловості України частка державної власності (за обсягом виробництва продукції) в результаті приватизації знизилася у 2003 р. до 14,5%, а частка колективної власності, яка була створена на основі добровільного об'єднання громадян і юридичних осіб у господарські товариства, різні корпоративні структури та інші форми, досягла 80,9%. В державній власності в промисловості України залишилися в основному великі підприємства, які забезпечували 14,5% промислового виробництва в країні. У загальній кількості промислових підприємств їх частка складала 2,1% [3].

В промисловості Казахстану на частку державної власності через 10 років припадало 1,8%, а приватної - 83,6%. Відмінною рисою роздержавлення в цій країні в 90-і роки є те, що на її території сформувалася велика частка (14,6%) власності інших держав, їх юридичних осіб і громадян [4]. Прикладом є металургійний комбінат «Іспат-Кармет» у Казахстані, який пережив радикальну рест-

руктуризацію. Головним фактором у цьому процесі стала участь потужного спонсора, який взяв підприємство під свій контроль і встановив жорстку фінансову й трудову дисципліну з першого дня здійснення реструктуризації. Цей проект користувався підтримкою на найвищому політичному рівні. Щоб забезпечити успіх в цей період, довелося продемонструвати неабияку гнучкість, оперативно реагувати на мінливу ринкову кон'юнктуру й подолати наслідки російської кризи 1998 року.

Одним з важливих уроків цього проекту стало усвідомлення того, що зовнішній власник може прийняти дійсно важкі рішення, які необхідні для забезпечення виживання й процвітання підприємства. При спільній формі власності керівників підприємства і працівників, типовій для багатьох підприємств у країнах СНД, імовірність успішного проведення реструктуризації виявилась значно нижчою.

У промисловості таких країн СНД як Білорусь, Азербайджан, Вірменія, Узбекистан тощо також відбувалась реструктуризація відносин власності, темпи і пропорції якої регулювала держава. У промисловості Білорусі, наприклад, державна власність у 2003 р. залишалась найбільш високою і становила 37,6% у загальному обсязі промислового виробництва в країні. Високий рівень державної власності зберігався в таких важливих для економіки Білорусі галузях промисловості, як чорна металургія (92,0%), електроенергетика (99,0%), машинобудування і металообробка (54,8%). У приватну власність перейшли переважно підприємства і виробництва паливної (90,6%), легкої (78,8%), лісової і деревообробної (76,6%), харчової промисловості (71,0%) [5].

В країнах СНД реструктуризація відносин власності створила сприятливі передумови й умови для розвитку підприємницької активності та інтеграції господарюючих суб'єктів в різні корпоративні структури. Так, у 2003 р в промисловості Росії, України, Казахстану та Білорусі – найбільш великих з країн СНД за обсягом промислового виробництва діяло, відповідно, 121; 43,3; 10,3 і 6,9 тисяч підприємств малого бізнесу [3-5].

Результати реструктуризації промисловості країн СНД найбільш предметно можна бачити на прикладі вугільних галузей Росії, Казахстану та України, які забезпечували 99% видобутку вугілля в СНД. Реструктуризація цих галузей була викликана необхідністю їх виведення із техніко-економічної кризи, яка проявлялась у падінні обсягів видобутку вугілля, підвищенні державних дотацій на покриття збитків поточної діяльності, падінні продуктивності праці та ін.

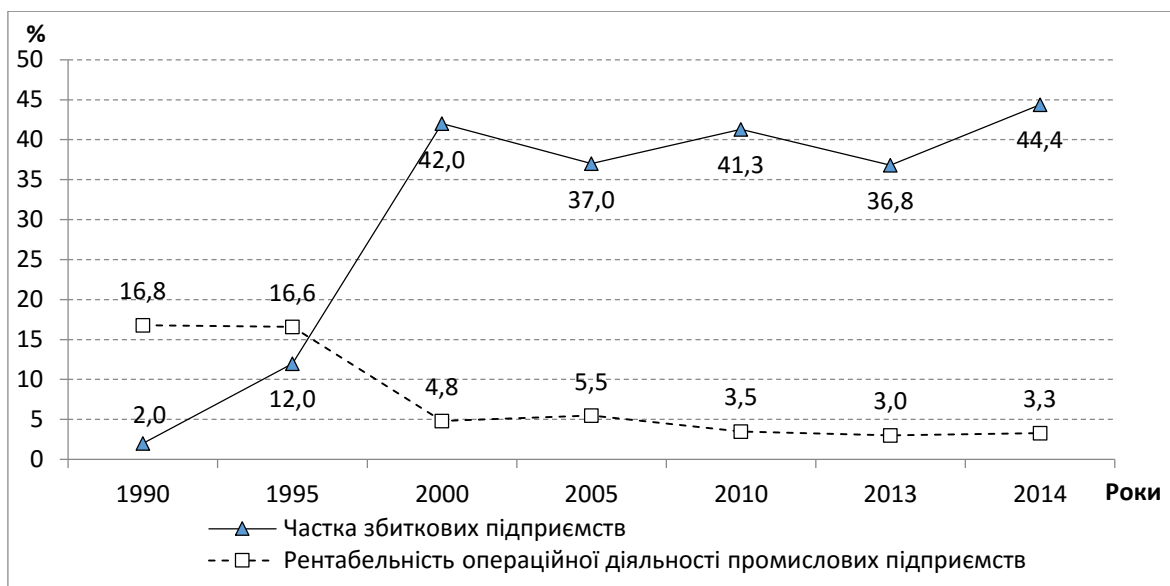
Ліквідація особливо збиткових і підвищення ефективності використання потенціалу перспективних шахт в Росії, Казахстані та Україні дозволила вийти на зростаючу траєкторію видобутку вугілля. Одночасно в Росії і Казахстані здійснювався перехід від підземного способу видобутку вугілля до більш ефективного – відкритого. В Росії, наприклад, за 10 років (1993-2003 рр.) кількість діючих вугільних шахт скоротилась з 231 до 95, а кількість вугільних розрізів (підприємств, які добувають вугілля відкритим способом) зростає з 65 до 121. У Казахстані з 23 шахт залишилось 13, а кількість розрізів зростає з 14 до 24 [1].

Супутнім негативним фактором реструктуризації є дестабілізація соціально-економічного становища на певних промислових територіях. В Україні з метою зниження негативних наслідків промислової реструктуризації вугільної галузі було прийнято Закон України «Про спеціальні економічні зони і спеціальний режим інвестиційної діяльності у Донецькій області». Дія цього Закону була розповсюджена на 19 територій (міст і районів), на яких реалізувались інвестиційні проекти з метою створення нових робочих місць.

Досвід ряду країн з перехідною економікою показує, що процес здійснення політики реструктуризації промисловості часто гальмується або блокується різноманітними політичними факторами. До таких факторів належить вплив лобістських груп, які прагнуть захистити підприємства (найчастіше збиткові), використовуючи для цього найрізноманітніші аргументи й тактику: від попередження про значне зростання безробіття до практично незмінно демагогічного аргументу, що стосується «національної необхідності та безпеки». Уряди найчастіше приймали такі аргументи і надавали підтримку проблемним галузям і виробниц-

твам, не усвідомлюючи, який збиток нанесе економіці відстрочка реструктуризації у довгостроковій перспективі. В Україні до таких галузей промисловості належать авіабудування, машинобудування для агропромислового комплексу, від якого залежить продовольча безпека країни, суднобудування та інші.

Сьогодні можна констатувати, що в Україні процес реструктуризації промисловості в напрямі модернізації промислового виробництва та ліквідації збиткових підприємств майже не здійснювався. Станом на 01.01.2015 р. катастрофічними є показники кількості збиткових підприємств у промисловості країни та рентабельності їх операційної діяльності. Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств України суттєво зменшилась: з 16,8% у 1990 р. до 3,3% у 2014 р., а частка збиткових підприємств збільшилась з 2% у 1990 р. до 44,4% у 2014 р. (рис.2).

Примітка: рентабельність операційної діяльності за січень-вересень 2014 р.

Рисунок 2 – Частка збиткових підприємств та рентабельність операційної діяльності у промисловості країни в 1990-2014 рр. [6-9]

У добувній промисловості і розробленні кар'єрів збитковими є майже 50% підприємств. У переробній промисловості таких підприємств близько 60%.

Для успішної реструктуризації потрібен гнучкий комбінований підхід, який передбачає заходи щодо заохочення адаптації існуючих підприємств, якщо вони можуть бути перетворені в економічно життєздатні, тобто рентабельні еко-

номічні одиниці, а також щодо створення сприятливих умов для нових підприємств або навіть абсолютно нових секторів в країні.

Багато держав використовують сьогодні ефективні методи і механізми реструктуризації з метою розвитку своєї промисловості та її «інтернаціоналізації». Прикладом є італійська економічна модель «промислових округів», у відповідності з якою середні й малі фірми групуються навколо великої провідної компанії, яка працює у напрямі формування замовлень і забезпечує вихід продукції на зовнішні ринки.

У Фінляндії й Канаді велика увага приділяється забезпеченню ефективної взаємодії великого, середнього й малого бізнесу. Південна Корея й Туреччина зробили ставку на створення організованих промислових зон, які орієнтовані на об'єднання малих підприємств у потужні промислові комплекси (без обмеження юридичної й економічної самостійності малих підприємств). В Індії активно йде процес залучення у промисловість іноземних ТНК. Там створені своєрідні «центри тяжіння» для національних підприємств малого бізнесу, які працюють із ТНК за субпідрядною системою. Одночасно як захист від поглинання ТНК ринків збуту було використано міжрегіональне кооперування малого бізнесу [10, 11]. Розглянуті приклади свідчать про те, що різні країни світу уміло використовували плюси проведення кардинальної реструктуризації промисловості.

З прикладів реструктуризації промисловості в країнах світу можна винести загальні уроки. Вони стосуються потенційно сприятливої ролі зовнішнього власника або спонсора, а також важливості розробки відповідного пакета заходів соціальної допомоги. Це особливо важливо в тих випадках, коли реструктуризація призводить до масштабного скорочення робочих місць.

Соціальні втрати при реструктуризації є досить високими для тих, хто звільняється з роботи. Тому важливо своєчасно визначити шляхи зниження цих витрат і створити систему соціального страхування, яка забезпечуватиме людям принаймні прожитковий мінімум. Причому матеріальна підтримка повинна доповнюватися рядом заходів у рамках активної політики на ринку праці. Така політика передбачає, як правило, адресні заходи щодо професійної перепідготовки

осіб, що втратили роботу при реструктуризації підприємств. Показники ефективності такої політики в багатьох країнах є досить неоднорідними, але досвід вказує на те, що такі схеми дали позитивні результати в Польщі й Угорщині, де було знайдено гідну довгострокову роботу для всіх вивільнених працівників.

Отже, активна політика реструктуризації може бути ефективною лише в тому випадку, якщо вона грамотно спланована й підкріплюється стратегіями з підтримки розвитку бізнесу на державному та регіональному рівнях. Такі стратегії також важливі з політичної точки зору. Працівники, що потрапили в скрутний стан у результаті реструктуризації, переконуються в прагненні й бажанні держави допомогти їм.

Це дуже важливо для України, де одна з найбільш складних задач реструктуризації промисловості завжди полягала в тому, яким чином поєднувати її із зусиллями по скороченню масштабів бідності в країні. Здійснювати великомасштабні програми соціальних виплат звільненим працівникам, як правило, нереально, оскільки вони лягають непосильним тягарем на бюджет країни і, крім того, вони не стимулюють людей до подальшої участі в реальній економіці. Що стосується цілей реструктуризації, то вони повинні полягати в створенні життєздатних суб'єктів економіки й не передбачати збереження старих неперспективних підприємств через небажання викликати негативні політичні й соціальні наслідки примусовим закриттям нерентабельних виробництв.

Уряд навряд чи зможе знайти оптимальний шлях до реструктуризації кожного промислового підприємства. Можливість вирішувати цю задачу повинна надаватися самим компаніям, але вони повинні мати уяву щодо сутності здійснюваного процесу. Нами пропонується алгоритм прийняття рішення щодо реструктуризації об'єктів промисловості з врахуванням стану кожного з них, який укрупнено представлений на рис.3.

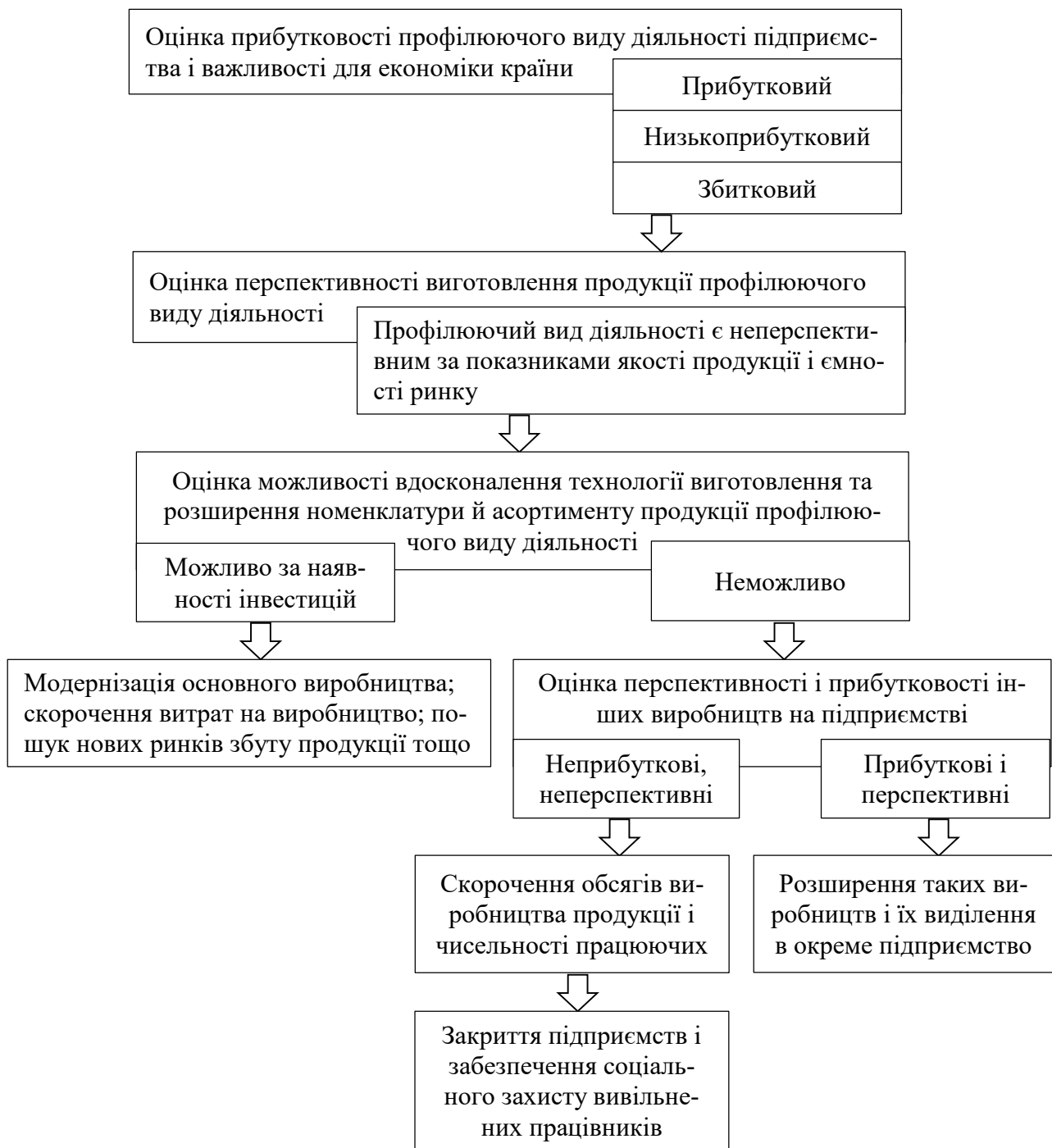

Рисунок 3 – Алгоритм прийняття рішення щодо реструктуризації промислових підприємств

Вищенаведені елементи, на базі яких рекомендується здійснювати реструктуризацію промисловості, слід розглядати як єдине ціле, комплексну системну модель. Для розробки дієвої політики підтримки ефективної реструктуризації необхідно спочатку абстрагуватися від технічних деталей цього процесу з метою побачити, яким чином реструктуризація вписується в більш широкий контекст

економічного розвитку країни. Ставши на таку позицію, можна виокремити оптимальну схему ефективної реструктуризації кожної галузі і виробництва у промисловості.

Висновки. Кінцева мета реструктуризації промисловості полягає в стимулюванні ефективної роботи підприємств у всіх секторах економіки, оскільки це єдиний шлях як до забезпечення економічного зростання країни, так і підвищення доходів населення у майбутньому. Накопичений у світі досвід і маса емпіричних даних свідчать про те, що забезпеченню зростання економіки сприяє проведення відкритої, ліберальної економічної політики, яка гарантує захист прав власності й підтримує конкуренцію на внутрішньому ринку, і в той же час заохочує вільну міжнародну торгівлю.

Для успішної реструктуризації потрібні інвестиції та ретельно продумана державна політика, яка повинна сприяти проведенню реструктуризації як через створення ефективної системи стимулів, так і через зміцнення інституціональної бази реструктуризації. Необхідно також вжити заходів до того, щоб зробити загальні інвестиційні умови в Україні більш привабливими й менш ризикованими для іноземних інвесторів.

Закриття підприємств при реструктуризації може викликати тяжкі наслідки для багатьох громад, і держава зобов'язана прийняти заходи щодо зменшення такого збитку. Однак це не означає, що найбільш ефективний шлях – це повна відмова від ліквідації підприємств. Необхідно знаходити економічний баланс між прийнятними в політичному й соціальному планах масштабами ліквідації підприємств і завданням нарощування зусиль з реструктуризації з метою підйому економіки країни.

Література:

1. Пяткин А.М., Рожков А.А. Реструктуризация промышленности в странах СНГ: результаты и проблемы / Труды ИСА РАН. – 2006. – Т.22. – с.40-59.
2. Российский статистический ежегодник. 2004: Стат. сб. – М.: Росстат. – 2004. - 725 с.

3. Статистичний щорічник України за 2003 рік. К.: Державний комітет статистики України. – 2004. – 632 с.
4. Казахстан и Россия в цифрах. Статистический сборник / Агентство Республики Казахстан по статистике; Госкомстат РФ. – Алматы. – 2003. – 288 с.
5. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2004: Стат. сб. / Минстат Республики Беларусь. – Минск. – 2004. – 611 с.
6. Статистичний щорічник України за 1997 р.: під ред. О.Г. Осауленка. – К.: Українська енциклопедія. – 1999. – 624 с.
7. Статистичний щорічник України за 2013 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України. – 2014. – 534 с.
8. Фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств України. Оперативні дані / Державна служба статистики України. Офіційний сайт. – http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2015/04/86_.zip
9. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень-вересень 2014 року / Державна служба статистики України. Офіційний сайт. – http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/rodp/rodp_ed/rodp_ed_u/rodp_ed_0314_u.htm
10. Цветков В.А. Финансово-промышленные группы в современном мире / Промышленная политика в РФ. – 2002. - №6. – С.36-37.
- 11 Широкова Г.В. Управление изменениями в российских компаниях. – М.: Высшая школа менеджмента. – 2009. – 480 с.